

Geniřletilmiş Özet

Pandemi Sonrası Lisansüstü Tezler Davranışsal ve Dijital Bağımlılıklar Hakkında Ne Ortaya Koyuyor? Bir Bibliyometrik Analiz

Bağımlılık ile ilgili psikopatolojik sınıflandırmada, yoksunluk, tolerans ve kompulsif kullanım gibi belirli özelliklere sahip olan bağımlılık belirtilerinin ya da tanı isimlerinde zamanla bazı değişiklikler olduğu dikkati çekmektedir (Yılmaz, 2019). Bağımlılık türleri, Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve Sayısal El Kitabı (Gözden geçirilmiş 5. baskı; DSM – 5-TR; Amerikan Psikiyatri Birliği [APB], 2022)’te Maddeyle İlişkili Bozukluklar ve Bağımlılık Bozuklukları ve Maddeyle İlişkili Olmayan Bozukluklar olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Maddeyle İlişkili Olmayan Bozukluklar grubunda davranışsal bozukluklardan Kumar Oynama Bozukluğu yer almaktadır. Resmi bir tanı olmasa da hem davranışsal hem de dijital bağımlılıkları kapsayacak şekilde DSM-5-TR’de Klinik odağı Olabilecek Durumlar ekinde de “İnternette Oyun Oynama Bozukluğu (Internet Gaming Disorder)” eklenmiştir (APB, 2022). Psikopatoloji el kitaplarında bulunan bu bozuklukların tanımlanması epidemiyolojik olarak çalışılmalarını sağlamak ve tedavilerinin düzenlenmesini mümkün kılmaktadır (Dinç, 2017).

Davranışsal bağımlılıklar kapsamında, yeteri kadar araştırma ve kanıt yeterliliği bulunmadığı için her ne kadar DSM-5-TR tanılarına dahil edilmemiş olsa da egzersiz bağımlılığı (Berczik et al., 2012), alışveriş bağımlılığı (Yılmaz et al., 2022), yeme bağımlılığı (Liu et al., 2010), pornografi bağımlılığı (Böthe et al., 2018) gibi aşırılık ve kontrol kaybı gösteren davranış kalıplarını konu edinen çalışmaların uzun zamandır araştırmacılar tarafından çalışıldığı görülmektedir. Davranışsal bağımlılıkların yaygınlaşan dijital uygulamalar ve araçlarda da kendini göstermesi ile internet bağımlılığı (Detrovics et al., 2008), online bahis bağımlılığı (Arıca, 2019), sosyal medya bağımlılığı (Andreassen et al., 2016) gibi bağımlılık ve problemli kullanım türleri araştırmacıların çalışmalarına konu olmaya başlamıştır.

Bağımlılığa karşı önlem alınabilmesi ve bağımlılığın tedavisinin sağlanması, bağımlı kişilerin stigmatizasyon ve buna bağlı sosyal dışlanmadan korunup topluma entegre edilebilmeleri için (Derin & Tapan, 2017) bağımlılık konusunda kümülatif bilimsel bilgi birikiminin güncel bağlam çerçevesinde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. Covid-19 pandemisi gibi karantina ve sosyal kapanmaların dünya çapında olduğu süreç de içinde bulunduğumuz koşulları etkilemiştir (Bekaroglu & Yılmaz, 2020). Bu açıdan “file drawer” etkisinden bağımsız olan çalışmaların tez çalışmaları olduğu düşünüldüğünde bağımlılık konusunda ülkemizde gerçekleştirilmiş tezlerin bibliyometrik olarak incelenmesinin bağımlılık çalışmalarının bugününe ait bir çerçeve sunacağı düşünülmüştür. Bağımlılık türlerine ya da araştırma alanlarına yönelik bir kısıtlamada bulunmadan pandemi sonrasında ülkemizde yazılmış ve sunulup başarılı bulunmuş tezlerin türü, sayısı, hangi tür bağımlılıkları incelediğinin araştırılması amaçlanmıştır.

Yöntem

Araştırmanın modeli açısından, bağımlılık konusunu ele alan YÖK-Tez’de yer alan, erişim izni verilmiş, 2021 – 2024 yılları arasında tamamlanan tez çalışmaları incelenmiştir. Bibliyometrik yöntem kullanılarak yapılan bu kapsamlı literatür taramasında nitel bir araştırma yöntemi olarak doküman analiz modeli kullanılmıştır (Sak ve ark., 2021). Bu çalışmanın örneklemini oluşturmak üzere incelenen tezler, YÖK-Tez veri tabanında gelişmiş taramada “bağımlı*” anahtar kelimesi tez başlıklarında aranmıştır. Pandemi sonrasındaki tezler odaklanılacağı için arama ölçütleri 2021 – 2024 yıllara kısıtlanmıştır ve bu aramadan elde edilen veriler son olarak 10 Ocak 2025 tarihinde teyit edilmiştir. YÖK-Tez aramasında iki farklı kelimenin tez başlığında aranmaması nedeni ile Boolean operatörü olan yıldız (*) kullanılarak “bağımlılığı” şeklindeki ifadelerin seçim ölçütlerinde yer alması sağlanmıştır. Araştırmanın başlangıcında konu türü olarak sınırlandırılmaya gidilmemiş ancak farklı disiplinlerdeki; insan dışı canlılar (sıçan, fare), ithalat-ihracat, ekonomik, siyasal anlamdaki bağımlılıklar dışlama kriteri olarak kabul edilmiştir. Tezler tarandıktan sonra psikoloji ya da psikiyatri bağlamında kullanılmayan bağımlılıklar da araştırma verilerine dahil edilmemiştir. Yukarıda verilen ölçütler ışığında yapılan tarama sonucunda tamamlanmış ve erişim izni olan 1604 lisansüstü tez çalışması (125 doktora düzeyinde, 1299 yüksek lisans düzeyinde, 1 sanatta yeterlilik) bu araştırmaya dahil edilmiştir.

Bulgular

Veritabanından elde edilen yıllık bazdaki veriler şu şekildedir: 2018 yılında bağımlılık konusuyla ilgili yapılan 229, 2019 yılında bu sayının 452, pandemi dönemi olan 2020 yılında ise 274 tez çalışmasının bağımlılıklar konusuna odaklanmıştır. Bu çalışmada bibliyometrik olarak analize tabi tutulan veriler ise 2021 yılında bağımlılık konusundaki tezlerin sayısının tekrar artış göstererek 440 teze yükseldiği görülmektedir. 2022, 2023, ve 2024 yıllarında ise tez çalışmaları sırasıyla; 398, 463, ve 498 olarak görülmektedir. 2021 yılından itibaren bağımlılıkla ilgili yapılan tez çalışmalarının sayısının tüm tezlerde arttığını göstermektedir. Pandemi sonrasındaki tezlerdeki yıllık değişim incelendiğinde artan grafiğin yalnızca 2022 senesine yansımada dikkati çekmektedir. Tezlerle ilgili analize tezlerin türleri üzerinden devam edildiğinde sıklığın en çok yüksek lisans tez türünde yığıldığını; bunu tıpta uzmanlık ve doktora tezlerinin takip ettiğini söylemek mümkündür. Dış hekimliği uzmanlık ve sanatta yeterlik tezleri ise bağımlılık konusunun daha az sıklıkta incelendiği tez türleridir. 4 yıl içerisindeki tüm tezler bir uzmanlık alanı analizi yapıldığında pek çok alanın bağımlılık çerçevesinde tez ürettiği görülmekle birlikte yoğunluğun daha çok görüldüğü ilk 5 alan sırası ile Psikoloji, Spor, Eğitim ve Öğretim, Aile Hekimliği, Hemşirelik

disiplinleri olduğu elde edilmiştir (Tablo 3). Sıklığı çok az olmakla birlikte birçok farklı disiplinde (örn. sivil havacılık, dilbilim, çalışma ekonomisi) de bağımlılığı konu edinen tezlerin olduğu görülmektedir.

Dışlama kriterlerine uygulandıktan sonra elde edilen verilerdeki bağımlılık türleri incelenmiştir. Bu bağımlılık türlerinin sayısının hayli fazla olması sebebi ile bu türlerin birbiri ile kurduğu ilişkiler göz önüne alınarak gruplama işleminde bulunulmuştur. Buna göre, Davranışsal, Madde ile ilişkili, Örgütsel/Kurumsal ve Diğer olmak üzere dört ana başlıkta sınıflandırma yapılmıştır. Bu sınıflandırma sırasıyla en sık Davranışsal, Madde ile ilişkili, Diğer ve Örgütsel/Kurumsal türdeki bağımlılıklar konusunda tez çalışması yapılmıştır. Her bir ana sınıfta en sık tekrar eden bağımlılık türüne odaklanıldığında, Davranışsal Bağımlılıklar kapsamında en sık sosyal medya; Madde ile ilişkili bağımlılıklarda alkol; Diğer Bağımlılıklar kapsamında fiziksel/bakım/yatak bağımlılığı olduğu görülmektedir.

Tartışma

Çalışma bulguları, bağımlılığın birçok farklı akademik disiplin tarafından ele alındığını göstermektedir. Bağımlılık üzerine yapılan tezler en çok psikoloji, spor, eğitim, aile hekimliği, hemşirelik, psikiyatri, halk sağlığı ve sosyal hizmetler gibi alanlarda yoğunlaşmaktadır. Spor alanında bağımlılık konusunun incelenmesi spor, rekreasyon programları ve egzersizin bağımlılıkların tedavisindeki terapötik etkisinin bilimsel olarak çalışılması açısından önem arz etmektedir. Kumar bağımlılığı ile ilgili çalışmalar olması ile birlikte sanal kumar ve bahis oynama davranışının bağımlılığına yönelik tez çalışmalarının olmadığı dikkati çekmektedir. Sürekli erişilebilirliği, kolay ulaşılabilirliği ve interaktif ve sürükleyici internet ortamının sağladığı özel alan içinde kesintisiz bahis oynama imkânı açısından online kumar ve bahis, kumar masasında kumar oynamaktan farklıdır ve bu nedenlerle de oldukça yaygındır (Gainsbury, 2015). Bibliyometrik analiz sonucunda dijital bağımlılıkların tez çalışmalarında pandemi sonrasında daha da dikkat çeken bir noktada olduğunu göstermektedir. Dijital dünyada doğmanın veya bu dünyaya uyum sağlamanın, nesilleri tanımlamak kadar etkili olduğu göz önüne alındığında (Prensky, 2001), zaman zaman fayda sağlayabilen ve yüksek erişilebilirliğe sahip bu cihazların insan yaşamındaki etkisi daha iyi anlaşılabilir.